

Tanulmány

AZ EURÓPAI JELENLÉT ALTERNATÍVÁI BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSÁNAK ÉVFORDULÓJÁRA*

R. Várkonyi Ágnes

az MTA rendes tagja, professor emerita,
ELTE BTK Középkori és Korajtkori Magyar Történeti Tanszék
h7621var@ella.hu

Négy évszázaddal ezelőtt, 1613. október 23-án választotta Erdély fejedelemévé Bethlen Gábort a kolozsvári országgyűlés. Bevett hagyomány, hogy történelmi személyiségekre születésük és haláluk évfordulóit alkalmából emlékezik vissza az utókor. Mégis indokolt, hogy most rendhagyó módon, fejedelemmé választása alkalmából idézzük fel emlékét.

„Bethlen Gáborról túl sokat beszélnek és keveset tudnak” olvashatták 1630-ban *The State of Bethlen Gábor in Transylvania* címmel Giovanni Botero *Világhíradó*-jának londoni kiadásában. Elviharzott három évszázad, és mintha megállt volna az idő: „neve annyiak ajkán forog anélkül, hogy véleménye megalkotásánál a túlnyomó többség bárminemű megbízható történelmi adatokra támaszkodnék.” – írta Szekfű Gyula heves vitát keltő, 1929-ben napvilágot látott műve lapjain.

* Az írás a *Bethlen Gábor és Európa* című kötet tanulmányával együtt az OTKA NK 81948 sz. programja alapján készült.

A nemzetközi történetírásban Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a mindmáig legtöbbet emlegetett kora újkori magyar államférfi. Részt vett a harmincéves háborúban, és Európa csaknem minden hatalmával voltak lazább vagy szorosabb kapcsolatai. Tényközlően röviden említik, legtöbbször azonban végtelenül leegyszerűsítve szólnak róla. Egyrészt ő a század ezerarcú gonosza, a „*rebellis*”, a „*kalandor*”, a „*szívében mohamedán*”, a „*hítségő*”, a „*török*.” Másrészt viszont mint jelentős történelmi személyiséget idézik neves külföldi történészek.

Attól kezdve, hogy az Erdélybe hívott tudósok, Alstedt, Opitz, Piscator és Bisterfeld görög, latin és héber versekkel gyászolták, az utókor kiemelkedő írástudói Európa meghatározó államférfijaként tartották számon. A 18. század közepén Samuel Richardson úgy vélte: „hadviselésben és diplomáciában korának egyik legszámottevőbb uralkodója volt.” Leopold Ranke „*a harmincéves háború, e világmozgalom egyik leghatalmasabb vezérégyé-*

niségének” nevezte. Nicolas Jorga úgy látta: „*bevitte Erdélyt Európába.*” A diplomata történetíró, Ekkehardt Eickhoff szerint uralkodása idején Erdély európai hatalommá vált.

Csendes nemzetközi vita is zajlott róla. Amikor barbárnak, töröknek és „*füstös képiú kis tatárnak*” emlegették, Bloomingtonban Sinor Dénes emelte fel szavát, majd Robert Evans oxfordi professzor a Habsburg Monarchiával foglalkozó monográfiájában kifejtette: nem nevezhető félbarbárnak, feltűnően éles elme, felvilágosult politika és merkantilista gazdaságpolitika jellemezte.

1980-ban a nemzetközi konferencián Debrecenben Európa szinte minden országából jött kutatók tanúsították, hogy a vasfüggönyön innen és túl egyaránt számon tartják, de keveset tudnak róla. Érthető, hiszen idegen nyelven magyar szerző tollából még nagyobb lélegzetű tanulmány sem található róla a könyvtárnyi szakirodalomban. Érdemi tudományos összefoglalást először az angolul is kiadott háromkötetes *Erdély történetében* olvashatnak uralkodásáról.

A magyar történetírásban igen korán többen, Szalay László, Szilágyi Sándor, Angyal Dávid, Szádeczky Kardos Lajos hangsúlyozták: fel kell tárni Bethlen európai kapcsolatait! Különböző okok miatt azonban a hazai történetírók Bethlen életművét csaknem kizárólag a Habsburg–török koordinátán vizsgálták és vitatták. S a kérdés azóta is nyitott. A következőkben e régi adósságot törlesztve vázolok röviden néhány összefüggést.

AZ ÁLLAMFÉRFI

A két nagy birodalom hatalmi szférájában létrejött Fejedelemség kialakulása óta jelen volt a megosztott Európa nemzetközi teátrumán. Beletartozott az Oszmán Birodalom protektusa alá vont, a határán Raguzától a

Krimi kánságig különböző függőségben élő államok sorába, és hagyományos kapcsolatok fűzték a keresztény világhoz. Bethlen Gábor fejedelemmé választása idején azonban az európai jelenlét követelményei változóban voltak. A világ kitágult, már fel sem tűnt, hogy Botero krónikájában Transylvania neve mellett Kína neve olvasható. A világkép váltás, a természettudományok forradalma, az abszolutista államrendszerek és az információ-robbanás merőben átalakította a nemzetközi közeget. Megváltozott a politika módszere, nyelve, eszköztára, értékrendje, kritikai készlete. Az európai jelenlétet szövetségrendszerek, új tudatformák, eszmék, szimbólumok, békekultúrák alakították, s hatékony részvételt kívánt a jövőt formáló változásokban.

Fejedelemmé választásáról írva gyakori, hogy az egykori sértett kortárs gúnyos szavait idézik: „*féltekben libere eligálták*” a rendek. Udvari történetírója viszont „*a választás módját és rendjét okmányok alapján*” kívánta tisztázni. Kifejtette: „*az ország lakói, hogy a legyőzhetetlen császár véres kardját a hazza nyakáról el tudják hártani, hosszú fontolgtatás nélkül, mintegy az általános tüzész eloltása céljából, Kolozsvárra siettek új fejedelmet választani.*” S a két jelölt közül „*a szavazatok egyhangúlag és minden rend különös tetszésére a mi legkegyelmesebb urunk, Bethlen Gábor felé vezető biztos ösvényen találkoztak.*” Mikola János, a fejedelmi tábla elnöke hangsúlyozta: a választás „*a keresztény országok szokása szerint történt.*” A kolozsvári országgyűlés döntésére Európa minden számottevő hatalma felfigyelt, s a protestáns egyházak erősödésére vagy a török térnyerésére számítottak.

Erdély példátlanul vesztes helyzetbe jutott. A két világbirodalom egyaránt arra készült, hogy birtokba vegye a lepusztult és kimerült Fejedelemséget. Iszkender pasa nagy haderő-

vel Torda mellett táborozott, és tatár hordák fosztogatták a Szamos-völgyi falvakat. A bécsi háborús párt pedig a Báthory Gábor fejedelemséggel megkötött pozsonyi megegyezés alapján elkezdte birtokba venni a Fejedelemség határ menti területeit és fontos várait. Erdélyt ismét polgárháború fenyegette!

Valójában az a kérdés, hogy mit várhattak a rendek, azaz a három nemzet – a magyar, a székely és a szász nemzet – a megválasztott fejedelemtől? A török jelenlét hatása kétségtelen, de az újabb kutatások kimutatták, hogy a Porta követelése nem volt más, minthogy Báthory Gábort fosszák meg fejedelmi méltóságától. Bethlen Gábor a kor szokása szerint már előzőleg megnyerte többek között a katolikus főurakat, a Szász Universitas pedig konstantinápolyi kapcsolatait is bevetette érdekében. Amit elvárhattak, nem volt több, mint védelem, nyugalom, biztonság. A kifosztott országban ez is vakmerő reménynek számíthatott. Ami viszont bekövetkezett, arról nem igen álmodhattak. Néhány év alatt a harmincharmadik esztendejében megválasztott fejedelem uralkodása idején stabilitást és virágzó gazdaságot teremtett, Erdélyt befogadó országgá tette, és elhíresítette Európában. A kolozsvári országgyűlésen 1619-ben egyetértően állapították meg: „Istennek hála az országban minden bőség vagyon.”

Erdély addig és azóta példátlanul sikeres éveit teremtette meg. Miként, milyen mód-szerekkel? A fejedelem felkészültségét, a kor államelmélete, az információrobbanás következményei és korszerűbb szövegkritikát alkalmazva juthatunk közelebb a rendkívül összetett valósághoz.

Az utókor szívesen élt az „ösztönös politikus”, a „tanulatlan de leleményes népmesei hős” képzetével. Sőt egyenesen úgy látta, hogy tanultság és tanulmány nélkül, „józan politikai

érzéssel” cselekedett. Ezek leegyszerűsített részgazságok. A feltárható valóság más.

Kamaszként Báthory Zsigmond fejedelem udvarában lett apród. Legfogékonyabb korában az olyan tehetség, mint Bethlen, gyorsan magába szívta a Báthoryak nyitott udvari kultúráját, itáliai hatásokban gazdag légkört. Járt Prágában, Rudolf császár közép-európai kulturális központjában, megfordult Pozsonyban az 1609. évi országgyűlésen, és ismerte Konstantinápoly rejtett útjait. Harcolt a török ellen a tizenöt éves háború csatáiban. Végigélte Mihály vajda és Basta uralmát. Sebeket szerzett Székely Mózes fejedelem mellett. Tevékenykedett Bocskai környezetében, ahol nem a 19. századi romantikus felfogásban abszolutizált és visszavetített „Habsburg-ellenességet” tanulta, hanem az Európára nyitott, Hollandiára is rálátó politikáját és propagandahálózatát ismerte meg. Arra is jutott ideje, hogy belássa, tévedett, amikor a fejedelmi trónra segítette az ifjú Báthory Gábort. Tapasztalatait hazája és a környező országok viszonyairól elméleti tudással növelte.

Ifjúkorától kezdve szerette és nagyon megbecsülte a könyveket. Fejedelemsége első éveiben „fényűzően költette be, és címeres supra-librosszal díszítette” köteteit. Könyvtárát tudatosan gyarapította, bár beszerzőit nem ismerjük. Udvari prédikátora írta: „Nagy szorgalmatossággal szerze itt Gyulafehérvárba amaz szép Bibliothecat és hogy mostan is fő gondja vagyon a könyveknek keresésére.” Hadjáratainak szekéren vitette magával a könyveket, s útközben is olvasott. Szamosközy István latin *Erdély történet*-ének egyik másolatában a margón sajátkezű megjegyzései tanúsítják, hogy gondosan átolvasta korának legjelentősebb magyar történetírói művét. Próbálkozott, hogy megszerezze Mátyás király Corvináit, mert

tisztában volt a könyvtár szimbolikus jelenlétével is. Gyulafehérvári udvari könyvtára és magánbibliotékája később lángok martaléka lett, s a véletlenül megmaradt könyvei közül kettő akkoriban a korszerű kormányzás nélkülözhetetlen segédkönyvének számított. Az egyik államelméleti mű, Antonio de Guevara *Horologium pricipum* kötete. A másik térképgyűjtemény, Abraham Ortelius *Theatrum Orbis Terrarum* címodalára a Fényes Portára diplomáciai küldetéssel induló huszonnyolc éves Bethlen bejegyezte: „Seregek ura áld meg utamat, hogy szerencsés legyen...”

A 17. század elején a politika bonyolult tudomány, az uralkodás kiterjedt tanulmányokat, tájékozottságot, képzett tanácsosi, hivatalnoki kart és a kormányzás sokféle eljárását működtető műhelyt kívánt. Felkészültséget a korszerű uralkodásra és sokoldalú ismereteket az egyetemek után az uralkodói udvarok biztosították. Ebben az időben az udvar maga az ország székhelye. Könyvtárral, levéltárral, érem- és portrégyűjteményekkel. Diplomáciai, politikai, tudományos és művészeti központ. Bethlen nemcsak fényűző külsőségeiben építette ki fejedelmi udvarát, hanem az államkormányzat gyakorlati és szimbolikus műhelyét kívánta létrehozni. Könyvtára mellett, fáradhatatlanul gyarapította az ország levéltárát is. Megalapította a Collegium Academicumot, Nagyszombatból Gyulafehérvárra vitette a nyomdát. Korszerűen felkészült értelmiséget kívánt kinevelni maga mellé. Bojti Veres Gáspár Heidelbergben tanuló diáknak írott és sokat idézett soraiból nyilvánvaló, hogy tudatosan építette az ország jövőjét, és ismerte az európai egyetemek értékét: „...arra intünk, hogy ha elmédben továbbtanulásodat forgatod, és magasabb fokú tudományokkal kívánsz foglalkozni, négy évre vállaljuk annak költségeit [...]

Azt akarjuk hogy Heidelbergből egy vagy fél évre Páduába menj, és innen Párizsba utazva, ott fél évig maradj, [...] Ne csak a teológiai, hanem a filozófiai tanulmányaidat is szorgalmasan alapozd meg, hogy ha majd hozzánk visszatérhetsz, mind Isten egyházában, mind világi ügyekben és a külpolitikában is bármely dologban kívánjuk, munkásságodnak hasznát vehessük, s néped és hazád számára hasznosnak látassál.”

Európában most indul kibontakozásnak az abszolutista államrendszer. A *ragione di stato*, az államrezon, az államérdek megkövetelte elvek alapján kormányzati rendszerei a dinasztikus, a hatalmi és a gazdasági érdekek, a vallási, a korbéli értelemben vett nemzeti igények feszültségei között alakulnak ki. Változatos megoldásokkal. Machiavellit azok is olvassák, akik betiltották. Az *Il Principe* kéznél van Richelieu dolgozószobájában, a bécsi Burg központi hivatalaiban, és a cseh főurak könyvtáraiban. Idézik agyonbírált elveit és a 16–17. század fordulóján megszaporodó államelméletek tovább fejlesztik a modern állam követelményeit. Sarkpontjai a helyi változatokban is nyilvánvalók: korszerű hadsereg, képzett hivatalnoki kar, hatékony diplomácia, jó szövetségek, fényűző reprezentáció és mindennek feltétele a pénz, a teherbíró gazdaság.

Bethlen államelméleti érdeklődésére és ismereteire a kutatók már korábban felhívták a figyelmet. Két államelméleti munka, Mitlói Nyilas István és Pataki Fésüs János könyve közvetlenül is kötődik személyéhez. Pataki a *Királyok tüköre* című művét a fejedelemnek ajánlotta, kedvéért és „az országunkban lévő magyaroknak kedvéért” írta magyar nyelven. Bőségesen átvett gondolatokat a Magyarországon rendkívül népszerű Justus Lipsiustól és I. Jakab angol király (unokájának

Bethlen lesz a keresztapja) fiához intézett intelmeiből, az egész Európában elterjedt *Bazilikon Dóron* című műből, amely Bocskai prédikátora, Szepsi Korotz György fordításában *Királyi ajándék* címmel 1612-ben jelent meg. Ezek, magyar vonatkozásban, elnyerhetnék az akkori „európai felzárkózás kézikönyvei” minősítést. Az ország belső nyugalmanak letéteményese a művelt uralkodó, záloga a törvény, az értelem, az „okosság.” Már a háborút sem az egyéni vitézség dönti el, hanem a pénz, a diplomácia, és a tárgyalások a békekötések asztalai mellett. Kulcsszavai a *necessitas*, a *fortuna* és a *fama*. A „közönséges polgári társaság” hatékony kormányzását az uralkodó irányítja a tanácsosok, a Consilium segítségével, de szuverén módon. Véleményét Pataki bibliai példákkal, zoltársorokkal és az ókor írói – Augustinus, Euripidész, Arisztotelész, Plátón, Tacitus – kiragadott idézeteivel hitelesítette. Utalt Nagy Sándorra és Báthory Istvánra is.

Uralkodása kezdetén Bethlen Gábor programként fogalmazta meg: „*Kívánatuk az én értelmem szerint, hogy ennyi hadakozások után, ilyen elkevesedett és fogyatkozott nemzetünknek sok romlását megszáván, ha utolsó veszedelmünket el akarjuk kerülni, keressük magunk megmaradásáért a békeesség útját.*” Vagyis a két nagyhatalom között kívánta az ország önállóságát biztosítani.

Politikai stabilitást uralkodása első hat esztendejében főleg kompromisszumokkal teremtett. Megválasztása után gyorsan elérte, hogy az oszmán csapatok elhagyták az országot, és végül Lippát a hozzá tartozó nagy területtel együtt az előzetes megállapodások kényszerét követve, de országgyűlési törvény nyel megerősítve átadta a Portának. A fegyverrel elfoglalt várat védő katonáit szabad földre telepítette. Kivédte a trónkövetelő tá-

madásokat és a katolikus főurak segítségével elérte, hogy II. Mátyás császár és a magyar király elismerte Erdély államiségát. Viszont a francia közvetítéssel megkötött nagyszombati szerződés értelmében Bethlen a magyar királyt a kereszténység fejének, Erdélyt a Magyar Korona elválaszthatatlan tagjának tekintette. 1618-ban az új uralkodó, II. Ferdinánd tudomásul vette a fejedelem államfői méltóságát és címét. Ily módon Bethlen megerősítette az Erdélyi Fejedelemség közjogi helyzetét.

Már ez a két birodalom között egyensúlyozó fejedelem is élénken foglalkoztatta a nemzetközi politikát. Amint pedig bekapcsolódott a Katolikus Liga és a Protestáns Unió háborújába, haláláig izgalomban tartotta Európát. A kora újkorban a politika stratégiák és taktikák bonyolult művelete, több síkon operáló, sok szálal mozgó, kockázatos eljárások, rejtett akciók, nehezen átlátható, szövevényes jelenség. Minden hatalom több álarcot használt, több kártyával játszott és nem árulta el, hogyan tör célja felé. „*Senki nem járt meztelenül az agonán.*” Miközben az információrobbanás addig példátlan nyilvánosságot teremtett. A nyomtatott média, a propaganda a harmincéves háború új hadosztálya, új fegyverneme lett. Felhasználták a hatalmi átrendeződésért vallási köntösben harcolók, s ugyancsak éltek a nyomdákban szétáradó relációk, hírlevelek, röpiratok, újságok, hetilapok, képiújságok lehetőségeivel a nyílt és titkos diplomáciák. Nyomdászok, kiadók, újságírók, rajzművészek, egy új független társadalmi csoport kínálta a tájékozottság, a jól értesültség, az információ, s a gyilkos gúny, a kegyetlen pamflet, a körmönfont megtévesztés fegyvereit az uralkodóknak és a közönségnek. Az információs világ átformálta a politika technikáit.

Bethlen és fejedelemsége eleve bekerült az európai híráramlásba. Eltérő előjelekkel, változó intenzitással. A hírközlők hatalmi érdekei és a hírhordozók műfaji adottságai szerint. Nem függetlenül a piacterek, vásárok, városi sokadalmak, katonatáborok, szalonok és a döntést hozó elit hírehségét kielégítő információs központok leleményességétől.

Megválasztását követően eleinte rövid, semleges sorokkal lett hír Erdély fejedelme. 1618 után a hírközlési kórus teljes hangerejével, mint a Habsburg Birodalom ellensége, az oszmánok híve, a csehek, a magyarok, a Protestáns Unió reménye. A német nyelvű média a fejedelmet ezer arccal terítette szét a hírekre éhes információs piacokon. Megjelent mint Pfalzi Frigyes cseh király szövetségese, mint választott magyar király, sikeres hadvezér, a Hágai koalíció tagja és a török vazallusa. Valós ismereteket ugyanúgy továbbított az információs hálózat, mint rágalmat a hamisított levelek, s a gúnyiratok adata. Megjelentették az európai uralkodók társaságában és janicsárok között. Népszerűsítő metszetek járták le, vagy ellenkezőleg, dicsőítették. Támadó vagy magasztaló versek és gúnydalok kísérték. Kiszivárogtatott hírek, elfogott iratok és levelek sokaságát ontották az üzleti nyereségre dolgozó nyomdák.

Bethlen sokféle arcát a kommunikáció új nyelve fogalmazta meg. Többször ábrázolták rókanak. Lefordítván a szöveg képi kifejezését konkrét nyelvre. Justus Lipsius *Politiká*-jában csaknem szó szerint idézve Machiavellit azt tanácsolta, hogy a fejedelem cselekedeteiben oroszlán, terveiben pedig róka legyen. Vagyis legyen kiismerhetetlen.

Bethlen török politikája Erdély geopolitikai helyzetéből következett. Ez az újabb kutatások szerint az oszmán birodalom belső válsága, s a helyi török erők hatalmi harcái

következtében elég változatos képet mutat. Az Oszmán Birodalom európai nagyhatalom, minden keresztény ország összeköttetésben állt a Portával, s London, Hága, Párizs, Bécs, Velence egyaránt tartott állandó követséget, kereskedelmi faktorokat Konstantinápolyban. Élt azonban az „ösellenség” még mindig rettegetést keltő képze, s Bethlen ellenségei ezt használták fel politikai lejáratására. Eszerint eladta a kereszténységet a mohamedánoknak, maga is török lett, hitetlen, lelkében pogány és turbános róka képében ábrázolták a leleményes rajzoló. Ez ártott Bethlen európai hírének, diplomáciai kapcsolataira pedig eltérően hatott. Újabb átfogó vizsgálat szerint hasznát is vette. Sőt alkalmanként hangsúlyozta is, hogy jól ismeri a napkeleti ellenséget, tud vele bánni, s mint nagyhatalom áll mögötte. Azt a makacs véleményt viszont, hogy török főség alatt akarta volna Magyarországot egyesíteni, az újabb kutatások nem igazolják.

Bethlen olvasta az „*avisakat*”, levelei meglepően naprakész tájékozottságról tanúskodnak, de hogyan és mennyiben jutott hozzá ezekhez, azt a jövő kutatóinak kell majd feltárni. Feltűnő azonban, hogy bár a gúnyiratok bántották Bethlent és küzdött a „*hamis publikációk*” ellen, a törökösség vádját kevésbé hatékonyan kezelte. Keserű Dajka János udvari prédikátor, majd református püspök egyik propagandalevelében, amit David Pareus püspök nyomtattatott ki, hangsúlyozta, hogy a török torkában élnek, ők is keresztények, és alig várják, hogy megszabaduljanak az ösellenségtől. Erdélyben még hiányoztak az újság, a hetilap feltételei.

A cseh felkelés jól összegyűjtött propagandaanyaga magyar szempontból még feldolgozásra vár, de nyilvánvaló, hogy amint az európai Habsburg-ellenes hatalmak körei kiszélesedtek, a nemzetközi propagandában

és a hírcím, Bethlen mint a vallásszabadság harcosa jelent meg. A józanság, az önmérséklet szimbóluma lett, és elnyerte a Hit harcosa, s a Pater Patriae nevet. Sőt azonosították Herculessel, a korabeli nagy uralkodók előszeretettel használt szimbólumát ruházva rá is. S nevezték a megújulás szimbólumának, Főnixnek is.

A sajtó igényesebb műfajának, az eseményeket hosszabb távon összefoglaló, tájékoztató krónikákat közlő kiadványoknak Bethlen, s vele együtt a magyar történelem, egyértelműen nyertese lett. Ezek az írások nemcsak Bethlen családjáról, tetteiről adtak részletes tényközlő tájékoztatásokat, hanem elhelyezték őt a magyar történelem folyamatában Attilától Mátyás királyon át Báthory István fejedelem és lengyel királyig.

A KÖZÉP-EURÓPAI KOALÍCIÓ

1618. május 23-án, a prágai várban a cseh rendek a defenesztráció szimbolikus rítusával kinyilvánították, hogy elszakadnak a Habsburg Birodalomtól, mert gátolta vallásuk gyakorlását, és elvette tőlük az önrendelkezés és a szabad kereskedelem jogát. Kimondták II. Ferdinánd király trónfosztását, és 1619. június 5-én Jindřich Matyáš Thurn gróf csapataival körülvárta a császárvárost. Megkezdődött a kontinens addigi történetének legtragikusabb háborúja. Még senki nem sejtette, hogy harminc évig tart majd. Sőt a globális és helyi politikai, gazdasági és vallási konfliktusok megoldását ajánló béketárgyalások többször is felélesztették a reményt, hogy véget ér a véres háború.

A cseh-morva-sziléziai rendek korábbi szövetségükre hivatkozva kértek segítséget a magyar királyságbeli rendektől és az erdélyi fejedelemtől. Bethlen először békéltetni próbált Ferdinánd és a cseh felkelők között.

Miközben a hadjáratra is felkészült, s mindent megtett, hogy elnyerje a Porta hozzájárulását, mert nem kockáztathatta, hogy távollétében török és tatár csapatok szállják meg Erdélyt. Bevonta konstantinápolyi tárgyalásába a cseheket is, és végül a portai engedélyt meg sem várva mintegy 15 ezer főnyi haderővel átlépte a Magyar Királyság határát, s bevonult Kassára. Az Alvinci Péter megfogalmazásában, névtelenül latinul és magyarul kiadott – *Querela Hungariae Magyarország panasza* – hatásos retorikával a hadjárat indokálta a protestánsok vallásgyakorlatát korlátozó császári politikát és a Magyar Királyság szabadságigényét jelölte meg. A cseh felkelők másokkal együtt az erdélyi fejedelemnek is felajánlották Csehország koronáját. Bethlent mindennél átfogóbb és realisabb indítékok vezették.

Mint a kor minden magyar politikusát, Bethlent is foglalkoztatta a szétszabdalt királyság egyesítése, de uralkodása első éveiben már nyilvánvaló lett, hogy ez, miként Erdély biztonsága, jövője is, csak az európai jelenlét útján biztosítható. A két világbirodalom közé beszorított fejedelemség helyzete, a Magyar Királyság felosztottságából is következő elemi *necessitas* kényszerítette rá, hogy kilépjen a nemzetközi küzdőterre. Elgondolása szerint a Habsburg és az oszmán hatalom jelenlétének labirintusából kivezető úthoz Erdély csak úgy juthat, ha a belsőleg erős és békés ország megfelelő nemzetközi kapcsolatrendszerben léphet fel, és tényező lesz Európában. Ha Erdély kimarad a háborúból, a fegyveres konfliktust kiobbantó változásokból, elszigetelődik a keresztény világtól. Elszalasztja a lehetőséget, hogy a Fejedelemség jelen legyen a háborút lezáró rendezésben, a béketárgyalások asztalánál.

Gyors hadisikerek után Nagyszombatban már fogadta a cseh királlyá választott pfalzi

választófejedelem, V. Frigyes követeit. Elfoglalta Pozsonyt, csatlakozott hozzá számos magyar főúrral, köznemessel és várossal együtt gróf Forgách Zsigmond nádor, és a koronőr Révay Péter a Sacra Coronával. Két országgyűlést tartott, az egyiket a nádor hívta össze Pozsonyba, a másikat ő Besztercebányára. Mindkettőn kikiáltották Magyarország királynak. Megválasztásánál is nagyobb feltűnést keltett, hogy bár nála volt a korona, a megkoronázás rituális szertartásával és a királyi méltósággal nem élt. Maradt fejedelem. Döntését többféle módon magyarázták: Leginkább az a vélemény tartotta magát, hogy az Oszmán Birodalom soha nem engedné a Magyar Királyság és Erdély egyesítését. Ez azonban forráskritikai tévedésen alapult s ezt az újabban feltárt török dokumentumok is megerősítették.

Forrásaink szerint Bethlent átfogóbb tervek vezették. Döntése a csehekkel együtt létrehozott közép-európai konföderációval volt összefüggésben. Miután Bethlen 1620. január 15-én szerződést kötött a cseh-morva-sziléziai, alsó- és felső-ausztriai és a lausitzi rendekkel, követeik részt vettek a besztercebányai országgyűlésen. Az 1620. június 31-ére összehívott országgyűlésen megjelent a királyi személynök, a három császári megbízott, a francia és a lengyel követ, a szultán két megbízottja s a velencei követe is számítottak. Bethlen tizenöt pontos előterjesztésében a haza védelmét és a béke helyreállítását hangsúlyozva kifejtette, hogy a térség nyugalma csak a viszonyok átrendezésével lehet megteremteni. Eszerint a szomszédos országokat konföderáció köti össze, Csehország és Magyarország közös pénzt veret, és kereskedelmi szabadsággal él, közösen dönt a háború és béke kérdéseiről, s a cseh rendek hozzájárulnak a végvárak költségeihez. A cseh–magyar

tárgyalások még kiadásra és mélyrehatóbb elemzésre váró anyagából az derül ki, hogy Bethlen a kereszténység közös érdekét hangsúlyozta. Minden ellenségeskedést megszüntetve békét kötnének a Habsburg kormánnyal s a két birodalom megújítja a zsitvatoroki békét.

A közép-európai konföderáció tervének voltak a magyar politikában előzményei. Új, általánosabb jelentősége a nemzetközi háború összefüggésében az, hogy magában foglalta az újabban Európa tragédiájának nevezett háború még idejében történő lezárásának lehetőségét. A konföderációhoz a Habsburg és az oszmán hatalom egyetértése kellett.

A besztercebányai országgyűlésről cseh–magyar–erdélyi küldöttség indult a Portára. A fejedelem terjedelmes utasítása szerint a követségnek elsősorban a cseh–magyar konföderáció védelmét kinyilvánító hitlevelet kell kieszközölnie. Bethlen pedig hozzájárul, hogy a császári udvar részéről már felajánlott Vácot átadják a budai pasának. Úgy tűnik, II. Oszmán szultán felismerte az ügy fontosságát, de *abdnámét* nem, csupán *assecuratoria* levelet adott ki róla, s a magyar ügyekben a Portával együttműködő Habsburg-politika portai befolyására is, nem támogatták a konföderációt.

II. Ferdinánd tanácsosaival egyáltalán nem látta elfogadhatónak a konföderáció béketervét. Bethlen magásra tette a mércét, a Magyar Királyság kormányzását kívánta elnyerni, s két osztrák örökös tartomány, Alsó- és Felső-Ausztria csatlakozása a koalícióhoz a Habsburg-dinasztiára nézve beláthatatlan veszélyt rejtett magában. A konföderációt nem fogadta el, külön tárgyalásokat ajánlott. Közben a Katolikus Liga császári és spanyol csapatai már útban voltak Prága és Pozsony felé. A magyar csapatok hamarosan harcban álltak, Henry Dampierre császári hadvezér eslett,

de Bethlen csak kevés haderőt küldhetett a cseheknek, az is megkétszerezte útnak, óvatosságra intő üzenet kíséretében: kerüljék a nyílt összecsapást. 1620. november 8-án a fehérhegyi csatában a szövetség rendek csapatai megsemmisítő vereséget szenvedtek. Ezzel, amint Pierre Chaunu 1971-ben némi túlzással írta: „a cseheket két évszázadra kitörölték Európá történetéből.”

A HÁGAI SZÖVETSÉGBEN

Bethlen gyorsan alkalmazkodott a számára a Portán is megváltozott erőviszonyokhoz. Európa figyelmét azzal kötötte le, hogy a hozzá menekült cseh felkelők hadvezérével és csapattörredékével kibővített haderejével sikeresen harcolt, de francia közvetítéssel béketárgyalásokat is kezdett. Tárgyalásait példátlanul ellenséges propagandáiról kísérte. *A Magyarországnak mostani állapotjáról egy hazája szerető igaz magyar embernek tanácslása* című írást Bécsben nyomtatták ki, 1621-ben. Kilenc magyar és török levelet közölve azt kívánta bizonyítani, hogy 1619–1621 között Bethlen minden tette az oszmán hatalom szolgálatában történt. Török parancsra választották királlyá, a konföderációt azért hozta létre, hogy a törökök, „az ördögi latrok” elfoglalják a szomszéd országokat. Béketárgyalásokban pedig Bethlen 1621. április 1-én a tatárkának küldött, de elfogott és itt közölt levele szerint csak színlelésből vesz részt, hogy hamarosan a keresztény országokra zúdítsa a tatárok rabló hordáját. Ez a levél az 1619. november 4-én, Pozsonyban Szkender pasának írt levéllel együtt páratlan pályát futott be. Röplapokon latin, német, francia fordításban bekerült a nemzetközi híráramlatba, tudományos művek bizonyító dokumentuma lett, még a 20. században is koncepció épült rá. Eredetije a többi közölt levéllel együtt nincs

meg, vagy vitatható, *provenienciájuk* körül is sok a homály. A török mentalisták jegyében írt szövegek tartalmi kritikája csak most kezdődött el. A reformkorban ismét kiadott füzet szerzőjét máig nem sikerült pontosan azonosítani, de bizonyos, hogy nyelvi fantáziája a pamfletek durva stílusához képest is nagy: Bethlen „a keresztény vért itta”, és „fűrődött legyen benne.”

A brutális propaganda ellenére 1622 januárjában Bethlen kedvező békét kötött II. Ferdinánddal. A nikolsburgi béke értelmében visszaadta a koronát, lemondott királyi címéről, ám jelentős terület, hét vármegye birtokához jutott. Elnyerte Kassát, a Lengyelországba vezető kereskedelmi utak ellenőrzését, s a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségét. Mellőzve a békekötés további előnyeit és Bethlen 1623. évi újabb támadását, az 1620-as évek elején Bethlen európai jelenlétében jól megfigyelhető minőségi változás következett be.

A spanyol támadásnak kitett Hollandia, a Habsburg hatalmi terjeszkedést veszélyesnek ítéelő Franciaország s a békepolitikájának eredménytelenségét belátó angol politika lassan összefogást készített elő. Növekvő figyelemmel számoltak Bethlennel, aki maga is élénken kísérletezett, hogy kiépítse nyugati kapcsolatait, bár például Velencében távolságtartó figyelemnél többet nem ért el. A hivatalos felhatalmazást a cseh–magyar ügy támogatására Cornelius Haga, a Németalföldi Egyesült Köztársaság portai követe már 1620 tavaszán megkapta. Ettől kezdve következetesen közbejárt a Portán Bethlen érdekében, elérte, hogy a szultán levelet írt Hágába, javasolva, segítsék Bethlen törekvéseit. Ezek után küldte el Bethlen követét, Ehrenfried Berbisdorfot Hágába, s a Staten-Generaal Bethlent „felséges és hatalmas királynak” szólította, s pénzületi és egyéb támogatást ígért.

A konstantinápolyi állomáshelyét 1622-ben elfoglaló angol követ, Thomas Roe utasítása még úgy szólt, hogy tartsa magát távol az erdélyi fejedelemtől, és követeivel ne létesítsen kapcsolatot. A kitűnő portai információkkal rendelkező Roe azonban a velencei, bécsi diplomáciai központok segítségével rálátott az egész európai politikára, és felismerte Bethlen jelentőségét. Eleinte a nikolsburgi békével bekövetkezett változásban, s Bethlennek Renata Cecilia Habsburg hercegnővel felmerült házassági tervében látta a térség békéjének zálogát. Az 1623. őszi gyors hadjáratát, majd még gyorsabb békekötését ugyan úgy értékelte, hogy „Gábor fejedelem” kiismerhetetlen, és elhárította a cseh rendi felkelés egykori vezetője, Jindřich Matyáš Thurn gróf kezdeményezését, aki Bethlen követeként járt a Portán, és a fejedelem diplomáciai képességeit rendkívülinek jellemezte. Közben francia megbízott érkezett Richelieu nevében Gyulafehérvárra, és érlelődött a francia, angol, holland, dán összefogás terve. Roe, aki a száműzött Pfalzi Frigyes cseh király angol feleségének, Erzsébetnek egykori nevelője volt, és a királyné csak *Dear Tomi*-nak szólítva levelezett vele, Londonba küldött jelentéseivel alaposan hozzájárult, hogy az új angol uralkodó, Károly király csatlakozott a Franciaország kezdeményezésével, de egyelőre nélküle létrejött Hágai Koalícióhoz. Anglia, Hollandia és Dánia szövetségkötési tárgyalásain ott van a fejedelem tehetséges követe, Mathias Quadt, de fejedelmi felhatalmazást, hogy az 1625 végén megalakuló koalícióba belépjen, csak a következő évben kapott. 1626. november végén írta alá Bethlen fejedelem nevében Angliával a westminsteri szerződést.

A Hágai Koalíció azzal a céllal alakult, hogy ütőképessé nemzetközi együttest hozzal létre a hatalmával az erőviszonyok egyen-

súlyát fenyegető Habsburg Birodalommal szemben, és összehangolt támadást indítanak. Bethlen bevonásával megnyitják a keleti hadszínteret, ahol az oszmánokra is számítanak. Csakhogy a szövetség megszületésétől kezdve súlyos anyagi nehézségekkel küzdött. Bethlen például a hadseregállítás pénzületi hozzájárulását csökkentett összegben és késve kapta meg. Találóa jellemezte a koalíciót egy gyilkos szatíra *Ki mit vitt a koalícióba* címmel. Anglia kétezer pipadohányt, Hollandia ötven zsák borsot Nyugat-Indiából, Svájc ezer eladósorban lévő fejlőlynt. Bethlen Gábor pedig egy köteg levelet, amit a Portával váltott.

Az összehangolt támadást a császári hadvezér, Albrecht von Wallenstein ellen IV. Keresztély dán és norvég király zászlóján *Pro Religione et Patria*, és Peter Mansfeld gróf, a cseh felkelés egykori vezére a sziléziai haderővel *Pro Patria et Libertate* jelszavakkal indította. Bethlen több röplapon elhíresült zászlóján nehezen megfajtható bibliai idézeteken kívül a kard és palmaág szimbóluma feltehetően azt példázta, hogy harccal érhető el a vágyott béke. Első alkalommal a háború folyamán Bethlen mintegy húszezer főnyi haderejét a tekintélyes Murteza boszniai, majd budai basa kísérte, bizonytalan becslések szerint mintegy húszezer főnyi seregével.

Nagy volt a tét. Bethlen írásaiban már jó ideje megerősödött a törökellenes hang, s ebben a játéktérben azt remélhette, hogy ha a császári fővezér harcba száll Murteza pasával, az felborítja a zsitvatoroki békét, s kirobban a Habsburg–török háború. Ez magával ránthatja az egész Katolikus Ligát, s megnyílik az út, hogy Magyarországról kiszorítsák az oszmán hatalmat. Számítása nem volt merő álmodozás. Pázmány Péter esztergomi érsek pozsonyi palotájában 1626 nyarán tanácskozás zajlott az új magyar nádor, Esterházy

Miklós és a Habsburg-kormányzat néhány döntéshozója részvételével. Kiszivárgott hírek szerint a török elleni háborúról volt szó, és Wallenstein Buda ostromára készült. A Hágai Koalíció támadása azonban összeomlott, Keresztély dán király elvesztette haderejét, Mansfeld csapatai roncsaival Magyarországra menekült és meghalt, Bethlennek pedig nem sikerült Wallensteint Murtezával harcra vonni. Megújította a nikolsburgi békét, de kapcsolata nem szakadt meg a Hágai Koalícióval.

Roe továbbra is segítette az erdélyi fejedelmet. Nála merült fel először Brandenburgi Katalin neve. A házassággal Bethlen előtt új nemzetközi kapcsolat nyílt meg, sógora II. Gusztáv Adolf svéd király a harmincéves háború meghatározó katonai tényezője lett.

A FOLYTATHATÓSÁG

A Hágai Koalíció egybeesett az egész Európát megrázó gazdasági válsággal és a látványos pénzrontással. A háború összezúzta a viszonyokat, s mindenütt hiányzott az elegendő jó pénz. Erdélyt sem kímélte az infláció és a beáramló értéktelen aprópénz. Az 1620-as évek elején tetőzött a pénzrontás hulláma. Bethlen a kedvezőtlen körülmények között, kifosztottan megörökölt országot újjáépítette. Amint Szalárdi János fejedelmi titkár írja: „*azonnal, hogy tárháza valamit gyarapodni kezdé, az Isten tiszteletire nézendő szorgalmatos gondja után mind székes helyén Fehérváratt, Radnóton, Alvincen, Balázsfalván, Fogaras és Várad váraiban nagy friss fejedelmi, pompás épületű házakat építetett vala. . .*” Az építkezéseken rengetegen dolgoztak: külföldi fundálók, kőfaragók, ácsok, kőművesek, fuvarosok, a kazettás mennyezetek képiroái és mások. A gyulafehérvári fejedelmi palota pazar berendezésével, flandriai, és olasz kárpitjaival ízlésben, igényességben semmit sem különbözött

a német fejedelemségek, s a kisebb uralkodói udvaroktól. Honnan jutott pénz kollégiumok, iskolák létesítésére, székelyekből felállított hadseregre, fizetett hivatalnoki karra? A rejtély kulcsát többen Bethlen gazdaságpolitikájában vélték megtalálni, attól függetlenül, hogy eljárásaiban már a korai merkantilizmust vagy csak az irányába tartó eljárást látták.

Amint beiktatták a fejedelmi hatalomba következetesen átrendezte az államgazdaság szerkezetét. Az adóról, amely jövedelmének mindvégig 10%-át tette ki, az erősen központosított gazdaságra, pénzügyi politikájára és főleg a kereskedelemre helyezte át a rendektől független hatalmi bázisát. Uralkodásának első évében azonnal megpróbálta, hogy Közpénztárt, Aerarium Publicumot, központi pénzalapot létesítsen, terve azonban elvérzett a rendek ellenállásának zátonyán. Jó pénzt, aranyforintot és tallért bocsátott ki, nagymennyiségű aprópénzt veretett, és ő is élt rövid ideig a pénzrontás gyakorlatával, de kereste az értékőrző megoldásokat. Már a cseh konföderációban javasolta, hogy közös pénzt vezessenek be. 1625-ben pedig javaslatot tett: hozzanak forgalomba közös, azonos értékű és veretű pénzt Magyarországon, Erdélyben és Lengyelországban, s elnyerte a császár és a lengyel király egyetértését. A pénzügyi egyezmény jegyében elrendelte, hogy vonják ki az értéktelen pénzt, és rendezte a pénzverést.

Ahogy elfoglalta a fejedelmi széket, állami kezelésbe vette az elzalogosított kincstári birtokokat, az idegen kézre került vámok, sóaknák, bányák, vashámorok sorát és az eladományozott váruradalmakat. Mindezt olyan állapotba hozta, hogy biztos jövedelemül szolgáltak. Megtiltotta az arany kivitelét, és monopóliumot vezetett be az ökr, ló, só, réz, méz, viasz és más cikkek kereskedelmére. Honnan tanulhatta ezt? A régi vélemény,

hogy egyszerűen „*a levegőben volt,*” nem több, mint mese.

Nem számított magányos úttörőnek, ismerhetett élő hagyományokat és példákat. Folytathatta Báthory István lengyel király kereskedelmi politikáját. Láthatta kora kereskedőkarrierjeit. Ismerhette a Magyar Királyság vállalkozó főurai harcait a császári udvar monopóliumaival, kereskedő udvari arisztokratáival és külföldi vállalkozóival. S aki látta a török világot és hallott Angliá, Hollandia, Franciaország kereskedelméről a Portával, annak nem kellett külön tanulnia a kereskedelem jelentőségét. Merkantilista gazdaságpolitikája erdélyi sajátosságait jellemezték paternalizmussal és nagyfokú rugalmassággal is. Megbízottai révén kihasználta az Erdély feladásából következő piaci adottságokat a román vajdaságoktól Velencéig, az Oszmán Birodalomtól a német fejedelemségekig, a keleti és nyugati piacokat átfogó hálózatot létesített.

Gazdaságpolitikájának hatékonyságát alkalmazkodóképességében vélték felfedezni. Tudatában volt a Partium gazdasági jelentőségének. Bérliókkal is dolgozott, és érzékenyen figyelte a külföldi piacok hullámlásait. Vajon gazdasági stabilitásával Erdély mit jelentett a környező és a távolabbi országok számára? Mennyiben létesítettek új piacot a szomszéd országoknak az építkezések, a fegyvervásárlások, s az udvar fényűző berendezései?

Megnyitotta a gazdaság rejtett tartalékait. Következésképpen azon volt, hogy változtasson a munka minőségén. Hanyag tisztartó, korrupt kamarai tisztségviselő ma már brutálisnak tűnő fejedelmi parancsokat kapott: „*az ebeknek vágatom elébe,*” ha nem lesz serényebb, ha nem tart rendet és pénzügyi fegyelmet. Miközben a fejedelem annak is megbocsátott, aki a kardot is előkészítette, hogy megbízói utasítására megölje őt.

Tisztában volt az emberi erőforrás jelentőségével. Talán ebben rejlik gazdaságpolitikájának legfőbb titka. Társadalmi békét teremtett. Az egyenjogúság irányában erősítette meg a három erdélyi nemzet unióját. Amikor a zalatnai aranybányák és a Fekete-Körös-völgyi rézbányák művelésére felvidéki bányászokat szerződtetett, nem csak vajúrokat vitetett Erdélybe, de kohómestert, bányagazgatót, kohófelügyelőt és olvasztárt is. Mesterségbeli tudást, szakértelmet, tapasztalatot telepített a fejedelemségbe akkor is, amikor velencei üvegcsiszolókat hozatott, és befogadta a zsidó kereskedőket és az üldözött morvaországi anabaptistákat. Ma úgy mondhatnánk, hogy humán erőforrást vitt be az országba.

Gondja volt rá, hogy akiket befogadott, azok mind háborítatlanul, szabadon gyakorolják vallásukat, és éljenek nemzeti kultúrájuk szokásrendjében. Szervezőképességére jellemző, hogy a morvaországi betelepülőket a határon szekerek várták és vitték a már előre kijelölt letelepedési helyükre. Kiváltságlevél biztosította a zsidókat kötelességeikről, jogaikról és arról is, hogy nem kell megkülönböztető ruhát viselniük, mivel az megalázó lenne. Anélkül, hogy a fejedelemség vallási viszonyait akárcsak érinthetnénk is, a belső nyugalomhoz erősen hozzájárult, hogy a buzgó református fejedelem a jórészt megörökölt toleráns valláspolitikát megújítva vitte tovább. A templomokat a többség kapta meg, és minden egyház nyugodtan élhetett, vallásért hátrány senkit nem érhetett. Hivatalnokai, s a tanács tagjainak megválasztásában kevésbé érvényesült, hogy ki milyen vallású. A jezsuiták hivatalosan ki voltak tiltva, de az uralkodó engedélyével végig működtek a fejedelemségben.

A nagyszabású diplomáciai terveket kidolgozó fejedelem művelődéspolitikája, is-

kolalétesítései, alapítványai, ösztöndíjai a hiányzó értelmiség kialakítását szolgálták. Négyszáz év távlatából sem vesztett semmit időszerűségéből: „*Országunk és maradékunk veszedelmesebb állapota csak úgy kerülhető el, ha gondviselés lesz a hasznosan szolgáló tudós férfiak pótlására.*”

Udvarának fényét a külföldiek csodálták, hívei közül sokan fényűzésnek vélték. Pedig csak az történt, hogy miként bevezette csöveken Gyulafehérvárra a vizet, úgy vitte be a fejedelemségbe a korabeli gazdagabb világ értékeit. Az erdélyi kultúrával ötvözve továbbította, vagy gazdagítva visszasugározta és gyarapította Európát. Ékszervásárlásait többen is elítélték. Látszólag szinte mértéktelenül halmozott fel drágaköves markolatú kardokat, kincset érő fegyvereket, arany és ezüst serlegeket, gyűrűket, násfákat, válogatott drágaságokat. Ahol nincs bank, ott a kincstár reprezentatív értékén kívül a teaurált alapot is jelentti, a megtakarított, felhalmozott érték, időtálló és gyorsan mozgatható tőke, értékőrző valuta. Innen kerülhetnek ki a külkapcsolatok működésében nélkülözhetetlen diplomáciai ajándékok. Egy alkalommal Bethlen a török Portára hetvenhárom órát küldött.

Udvarában nevelkedett, majd számos országban megfordult diplomatája, Kemény János, három évtized múltán, a krimi tatárok rabságában hosszan emlékezett vissza az erdélyi Európára, Bahcsiszeráj messzeségéből, lábán vasbilineccsel idézte fel a változó világ léptékében korszerű uralkodóját, aki „*ez világra elterjedett emlékezetű ember vala... az magyar nemzetet elhíresítette vala...*”

Oxenstjerna svéd kancellár 1628-ban ajánlatot tett a fejedelemnek, hogy a svédországi és az erdélyi rész áráról közösen egyezzenek meg, ezzel kezükbe ragadnák az európai részpiacot, vagyis közös monopóliumot hoznának létre a konjunktúráját élő rézkereskedelemben. Az ajánlat kétségtelen siker: Erdély gazdasága felkeltette az egyik legjelentősebb európai hatalom figyelmét. S a folytatás?

2004-ben az MTA a Svéd Királyi Kincstár hozzájárulásával és segítségével kiállította azt a felbecsülhetetlen értékű diplomáciai ajándékot, amelyet Bethlen fejedelem küldött a svéd királynak. A drágakövekkel kiveret színarany lovas felszerelés Isztambulban készült. Akkor, az 1620-as évek végén ez a tervezett svéd–erdélyi szövetséget, és a rézkereskedelmi szerződését készíthette elő. A 21. század hajnalán ennél sokkal többet fejezett ki; a kultúrák kölcsönös egybekapcsolódását tanúsította. S az *Erdély aranya és Észak Oroszlánja* című kiállítás katalógusának végzavát Bethlen európai jelenléte további tartalommal telíti: „Szent István és Mátyás Király után talán legkiválóbb uralkodó fejedelmünk.”

Végrendeletében megvonva uralkodása mérlegét, az ország gazdaságát és azt hangsúlyozta, hogy: „*ellenségünk lovaiknak lábak hazánk földét nem nyomták.*”

Kulcsszavak: *Bethlen Gábor; Erdélyi Fejedelemség, kora újkor, információrobbanás, nemzetközi propaganda, abszolútizmus, merkantilizmus, Habsburg Birodalom, Oszmán Birodalom, harmincéves háború, közép-európai konföderáció, hágai szövetség*

IRODALOM

- G. Etényi Nóra (2012): *A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozása. Aetas.* 27, 122–143.
- Horn Ildikó (2011): A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában. *Századok.* 145, 4, 997–1028.
- Jakó Zsigmond (1976): A nagyenyedi kollégium. Bethlen könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658). In: Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség.* Bukarest, 199–200. • <http://mek.oszk.hu/03200/03227/>
- Kármán Gábor – Tészelszky Kees (szerk.) (2013) (In print): *Bethlen Gábor és Európa.* Tanulmánykötet a hazai és külföldi szakirodalommal.
- Kurucz György (2002): Sir Thomas Roe és az erdélyi lengyel viszony Bethlen Gábor fejedelemsége idején. In: Erdődy Gábor – Hermann Róbert (szerk.): *Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára.* Argumentum, Budapest, 55–63.

- Magyarország mostani állapotjáról.* 1621. MTA Kéziratár Mr ir. 4. Q 216.
- Makkai László (1981): Bethlen Gábor és az európai művelődés. *Századok.* 115,
- Oborni Teréz (2011): Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). *Századok.* 145, 877–914.
- Péter Katalin (1983): Bethlen Gábor magyar királysága, az országgyűlés és a Porta. *Századok.* 117, 1028–1060.
- Piri Zoltán (1999): Bethlen Gábor útja a hágai szövetségbe. *Történelmi Szemle.* 41, 1–2, • http://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_piri_zoltan.htm
- Szekfű Gyula (1929): *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány.* Budapest
- Zimányi Vera (1981): Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. *Századok.* 115, 703–713.

